

Forfatter: Ewald, Johannes

Titel: Herr Panthakaks Historie og Meeninger

Citation: Ewald, Johannes: "Herr Panthakaks Historie og Meeninger", i Ewald, Johannes: *Herr Panthakaks Historie og Meeninger*, udg. af Johnny Kondrup, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, i samarbejde med Nyt Dansk Litteraturselskab, cop. 1988, s. 165. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-ewald01dkval-shoot-idm140540296968592/facsimile.pdf> (tilgået 19. april 2024)

Anvendt udgave: Herr Panthakaks Historie og Meeninger

5. *Herr Panthakaks Historie*

Formen til sin roman har Ewald fået fra den bog, han ville diskutere med, *Candide*. Men i øvrigt var den filosofiske rejseroman en yndet genre i det 18. århundrede. Montesquieu havde slået tonen an i 1721 med *Lettres persanes*, og et kor af oplysningens bedste hoveder fulgte: Swift (*Gulliver's Travels* 1726), Holberg (*Niels Klim* 1741), Samuel Johnson (*Prince Rasselas* 1759), Diderot (*Jacques le Fataliste* o. 1773) og Voltaire, der skrev adskillige værker i genren.

Den filosofiske rejseroman er inspireret af opdagelsesrejserne og det deraf flydende kendskab til fremmede kulturer. Den former sig i alt væsentligt efter én af to skabeloner: enten er hovedpersonen en fremmed rejsende, der med undrende øjne betragter de europæiske søder (*Lettres persanes*), eller det er en europæer, der i det fremmede ser groteske tilstande, som imidlertid ved nærmere eftersyn blot er forstørrelser af hjemlige uvaner (*Gulliver's Travels*). Formålet er i begge tilfælde at gøre det tilvante relativt og diskutabelt.

I sit anlæg er *Herr Panthakaks Historie* et modstykke, en antitese til *Candide*. Vi har i begge fortællinger at gøre med en ung, troskyldig europæer, der opdrages i en færdig, altomfattende anskuelse af verden. Og begge sendes de af en ironisk fortæller ud i verden for at få realiteterne at mærke. Men i modsætning til den unge westfaler er senderjyden blevet præpareret med pessimisme. Af sin skinhellige, pietistiske moder har han først lært, at verden er ond, og at menneskene handler ondt mod hinanden, ikke fordi de ikke kan indse, hvad der er godt, men fordi de vil det onde. Moderen, der til trods for sin fromhed omgiver sig med hellige elskere, er selv et levende argument for teorien.

Det lille positive hul, som dog findes i moderens verdensanskuelse, tilstopper dernæst Panthakaks lærer med det sigende navn Misocosmus, Verdenshaderen. Misocosmus mener, at menneskene er ude af stand til overhovedet at indse, hvad det gode er, og at denne forstandens fordærvelse er årsag til verdens ondskab.

Som Ewald selv omhyggeligt gør rede for, må en sådan opdragelse udvikle barnet til en knarvorn og klynkende menneskefjende. Det bliver Panthakak da også; men ikke blot. Da han fra naturens hånd er udstyret med et godt hjerte, og da selv de dåbeligste handlinger åbenbart kan få utilsigtet gunstige følger, udvikler han også egenskaber

som videlyst, arbejdsomhed, tålmodighed og – mærkeligere endnu – medlidende kærlighed til denne verdens elendige børn. Alt i alt tør fortælleren konkludere, at Panthakak vandt mere end han tabte, ved at tilbringe atten år blandt forrykte opdragere.

Allerede her begynder Ewalds fortælling imidlertid at dreje i en anden retning end Voltaire's – og ud af sin egen genre. Det 18. århundredes filosofiske roman er netop ikke psykologisk. Dens figurer er flade og uselvstændige, marionetter i en fern fortællers hånd. Det er næppe tilfældigt, at genren trivedes i en tid, hvor *laterna magica*, skyggespil og dukketeater hørte til blandt de selskabelige fornøjelser.

Candide er også i attenårsalderen, da han forlader sine opdragere, men det sker på en af romanens første sider. Voltaire interesserer sig ikke som Ewald for selve opdragelsen og underkaster ikke dens konsekvenser nogen analyse. Tilsvarende finder man ikke hos Voltaire nogen udredning af forholdet mellem Candides person og de hændelser, han kommer ud for. Ikke ud over det rent logiske forhold, at han omsider opgiver sin optimisme. Men hos Ewald er der en psykologisk sammenhæng.

Da Panthakak under sit selvvalgte navn – Alt er ondt, betyder det – rejser ud i verden for at finde sin ukendte fader, oplever han at blive bestjålet af en ung mand, som han af lutter frygt for landevejseroverere har slået følge med. Og han forbander naturligvis verden for dens falskhed. Men hvad han ikke tænker på, er, at han kun blev røverens offer, fordi hans egen frygt og mistro havde fået ham til at fortælle højlydt i en landevejskro, hvor mange penge han stod i fare for at miste. Hans åbenlyse angst havde udfordret den unge mands dristighed og gjort ham til røver, hvad han ikke var i forvejen. Det er Ewald selv, der i en fortællerkommentar blotlægger denne sammenhæng.

Panthakak bliver derpå samlet op af et selskab bestående af to damer og en pietistisk herre. Denne herre, hvori Panthakak mener at se sin egen fader, bedrager ham for hans sidste ejendele, bortset fra det tøj han går i. Panthakak forbander menæskene for deres ondskab, og han har ret. Men han glemmer, at en medvirkende årsag til bedrageriet var den mistanke, som han selv nærede til selskabet, og som fik ham til at hale sit guldur og en væksel frem for dets øjne – nemlig mistanken om, at det skulle betragte *ham* som en økonomisk byrde.

Fra Frankfurt, hvor pietisten har gjort sig usynlig, fortsætter Pan-

thakak til fods mod Genève. På vejen opholdes han af en pikant brunette, som øjensynlig er ved at begå selvmord af fortvivlelse over en bedragerisk ægtemand. Panthakak iler hende til hjælp – og opdager for sent, at hun er medlem af en røverbande. Under damens rå latter ribber hendes kumpaner Panthakak for den sidste trævl, slår ham ned og efterlader ham bevidstløs i skovbunden. Nu har han virkelig grund til at forbande verden. Ganske vist var røverne måske ikke blevet opmærksomme på ham, hvis han ikke havde talt højt med sig selv på vejen, og måske havde de heller ikke haft så let ved at narre ham, hvis han ikke var blevet fascineret af damens bryster; men dette er dog biomstændigheder.

Ved således at udsætte Panthakak for tre udpiyndringer, hvori han selv har henholdsvis megen, nogen og liden eller slet ingen skyld, leverer Ewald et nuanceret materiale til diskussion af det spørgsmål: hvorvidt vore fordomme om verden selv hidkalder de begivenheder, som bekræfter dem. Dermed fører han debatten om optimisme og pessimisme ind på det individuelle sjælelivs område – og gør den filosofisk meningsløs. Intet under, at en af de litteraturhistorikere, der siden har prøvet at udlægge fortællingen som et filosofisk udsagn for eller imod Leibniz, for eller imod Voltaire, er blevet uenig med sig selv om meningen (Hans Brix: *Johannes Ewald* s. 55 og 59).

Psykologiseringen føres videre, omend på et mere lavkomisk niveau, da Panthakak atter kommer til bevidsthed. Nogen og forslået finder han vej til et ensomt slot og bliver indladt hos marquis'en af V***, der her lever i landflygtighed formodet sin ubændige lyst til at skrive satirer mod den bedste af alle verdener. Ewald kan ikke have tænkt på andre end selveste Voltaire, der i 1754 havde købt lystslottet Les Délices uden for Genève og fire år senere slottene Tournay og Ferney på grænsen mellem Frankrig og Schweiz, netop for at kunne undslippe de franske myndigheder. Man ser altså nu *Candide's* forfatter, ivrigt lyttende til Panthakaks historie, som han straks efter omsætter i en pessimistisk satire med titlen *Panthakak eller den reysende Jyd*.

Ewald er ikke fri for at ironisere over denne marquis, der ved sine skrifter har erhvervet sig både rigdom og berømmelse, goder af denne verden, som han dog holder for helt igennem slet. Filosofisk er der ikke meget ved denne argumentation, som tager sigte på manden frem for hans tanker. Men rent galt bliver det, da Ewald skal forklare,

hvorfor marquis'en er blevet pessimist. Det kommer sig angiveligt af, at han, der i sin ungdom var en svoren discipel af Leibniz, blev uenig med denne om en hund! Den personlige uoverensstemmelse blev øjeblikkelig pustet op til en filosofisk, og marquis'en viede sit liv til at gennemhulle theodicéen.

Kort efter at Ewald således har reduceret striden mellem optimisme og pessimisme til et uværdigt hundeslagsmål, ender hans fortælling, ufuldendt. Det er ikke noget særsyn; fragmentet er, som Ernst Frandsen har sagt, typen i Ewalds produktion i hans forvirrede år 1770-73 (*Johannes Ewald*, 2. udg., s. 55).

Det er altid risikabelt at gætte på, hvordan et fragment skulle have været fortsat. Særlig farligt bliver det, når man har at gøre med det 18. århundredes litteratur, hvor fragmentet er en yndet kunstform (jf. nedenfor s. 175). Men i dette tilfælde er det næsten sikkert, både at og hvordan Ewald oprindeligt havde tænkt sig en fortsættelse. *Herr Panthakaks Historie* begynder *in medias res*: Vi ser hovedpersonen på vej til at drukne sig selv i kanalen ved Christiansborg en oktoberaften i 1728. Derefter bryder fortælleren af og giver os Panthakaks levned fra begyndelsen, men han når aldrig frem til indledningsscenen igen. Så vidt ligger det fast, at hovedpersonen efter sit besøg hos marquis'en (men uvisst ad hvor mange omveje) skulle have været ført til København. Det er ydermere sandsynligt, at han skulle have oplevet Københavns brand, som netop brød ud om aftenen den 20. oktober 1728. Denne katastrofe, der lagde størstedelen af byen i ruiner, er øjensynlig Ewalds eneste begrundelse for at henlægge en historie, skrevet i 1771, til 1728. Hans Brix har gættet på, at branden skulle indtage samme plads i *Herr Panthakaks Historie*, som jordskælvet i Lisabon indtager i *Candide* (*Johannes Ewald* s. 54). Det lyder rigtigt. Men derudover at gisne, fx om hvilken virkning branden skulle have øvet på Panthakaks sjæl, er omsonst.

Hvad der ligger fast, er, at Ewald i Panthakaks historie, anfægtet af Voltaires *Candide*, har taget livtag med skepticisimen. I en periode, hvor hans udsigter menneskeligt og borgerligt var elendige, har han spurgt sig selv, om ikke troen på den bedste verden var en naragrig-
hed, om ikke det onde var massivt nok til, at man burde fortvivle. Han når ikke frem til noget klart svar, for i fortællingens løb viser det sig, at spørgsmålet er meningsløst eller i hvert fald forkert stillet. Det

gode så vel som det onde er for en stor del afhængigt af øjnene, der ser, og hvad der faktisk hænder os, er langthen en funktion af vor egen indstilling til verden. Spørgsmålet om verdens indretning må da omformes til et spørgsmål om sjælsforfatning, om individualitet.

6. Digteren og borgeren

Da Ewald fra rekonvalescensen på Rygaard flyttede tilbage til København, tog han meget betegnende ophold i Vingårdsstræde, oven i købet i et hus, der tilhørte en brændevinsbrænder. Hans drikkeri tog her et voldsomt opsving, han færdedes mellem døgenigte og prostituerede og var i enhver borgerlig henseende at regne for et subjekt. Men samtidig med, at han således trak sig ud af samfundet og gled til bunds, foregik der i hans indre en modsat bevægelse. I en række personlige digte fra 1771-73 afskriver han det omgivende samfund som uvæsentligt og koncentrerer sig om sin egen sjæls muligheder for at hæve sig over det. Disse muligheder er forbundet med hans digterevne, hvis sande omfang og rækkevidde han først nu bliver sig bevidst. Som digter-subjekt (nu med en anden betoning) formår han at omspænde kosmiske vidder, sole og himle udbreder sig i hans bryst. Den verdensorden, som han før har forsøgt at udgrunde, er han nu på nippen til at kunne skabe i sit eget indre (jf. fx digtet *Natte-Tænker*).

Det er på én gang ironisk og dybt vemodigt at iagttage dette sammenstød i Ewalds liv mellem en voldsomt potenseret selvfølelse og et borgerligt eller menneskeligt forfald. Eftersom Ewald med denne disharmoni foregriber, hvad der bliver en almindelig erfaring for digtere i det 19. og 20. århundrede, er det berettiget at kalde ham en moderne skabne.

Disharmonien når sit foreløbige højdepunkt, da Ewald i foråret 1773 bliver sat under administration – vel ikke juridisk, men praktisk. Hans moder, nu enkemadam Huulogaard, og hendes sjælesorger, præsten ved Trinitatis kirke J.C. Schönheyder (1742-1803), indgår et arrangement, hvorefter Ewald fjernes fra hovedstaden og sættes i kost hos en brav familie i fiskerlejet Rungsted. Moderen betaler, hvad hans ophold koster i de første seks uger, og hjælper derefter, når det behøves. Til gengæld må Ewald lade sin økonomi administrere af Schönheyder.